

بازشناسی الگوهای شکلی به‌جامانده در تپه حسنلو

هادی مباهی^۱، سحر طوفان*^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۵

نوع مقاله: پژوهشی

صفحه ۶۳ تا ۷۷

چکیده

تپه باستانی حسنلو، طی کاوش‌هایی در سه دهه‌ی بسیار مهم تاریخ باستان‌شناسی از دید انقلاب روش و فر ضیبه‌های آن در دهه‌های ۱۹۵۰، ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی اجرا شده است. دژ حسنلو دربرگیرنده چندین طبقه‌ی فرهنگی متنوع از عصر مفرغ قدیم تا دوره ایلخانی در منطقه شمال غرب ایران است. بر اساس مستندات معماری و نیز کاوش‌های باستان‌شناسی، شواهد زیادی حاکی از وجود الگوهای شکلی در حوزه معماری در محوطه‌های تپه باستانی حسنلو است. سؤال این است که الگوهای فرهنگی چه تأثیراتی بر کیفیت معماری تپه حسنلو گذاشته است؟ هدف پژوهش حاضر، تبیین مبانی نظری در زمینه معماری، باستان‌شناسی و فرهنگ به‌منظور بررسی کیفیت معماری و عوامل تأثیرگذار در آن است. این پژوهش به روش کیفی تحلیلی و در نهایت از طریق مقایسه تطبیقی و با استخراج از اسناد تاریخی، نقشه‌ها و مستندات تصویری و باستان‌شناسی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی به انجام رسیده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد رابطه تنگاتنگی میان الگوهای شکلی مبتنی بر نماد‌شناسی و سبک معماری در محوطه‌های باستانی حسنلو وجود دارد. مهم‌ترین نتیجه این مقاله، استفاده از الگوهای شکلی مربع، مستطیل و چلیپا در تأکید بر کاربری، نمادشناسی و معناشناسی است. چرا که این تکنیک طراحی در موازات مباحث نماد‌شناسی، معناشناسی مبتنی بر کاربرد سازه‌ای - ایستایی و همچنین به‌عنوان پوشش سقف نیز مدنظر بوده و این فنون در تمامی ادوار تاریخی از زمان استقرار دژ حسنلو تا دوران بعد، حتی در حال عصر حاضر نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: حسنلو، باستان‌شناسی، الگوهای شکلی، نمادشناسی، چلیپا

^۱ دانشجوی دکتری معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

^۲ دانشیار گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول) sahar.toofan@iaut.ac.ir

۱. مقدمه

تپه باستانی حسنلو^۱ در ۱۲ کیلومتری جنوب غربی دریاچه ارومیه، و ۹ کیلومتری شمال شرقی شهرستان نقده (سولدوز) بین دهکده‌های امین‌لو و حسنلو قرار دارد. این تپه به‌خاطر نام روستا مجاورش حسنلو نامیده می‌شود.

کاوش‌های حسنلو طی سه دهه‌ی بسیار مهم در تاریخ باستان‌شناسی از حیث تحول روش‌ها و فرضیه‌های آن، اجرا شده است که شامل دهه‌های ۱۹۵۰، ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی است (Danti & Cifarelli, 2013). تپه حسنلو شامل چندین طبقه فرهنگی متنوع از عصر مفرغ قدیم تا دوره ایلخانی است که به همراه سه یا چهار دژ موجود در منطقه وظیفه حراست از سرحدات غربی ماناها^۲، واقع در جنوب دریاچه ارومیه، را بر عهده داشته است (Dyson, 1960).

این شهرهای قلعه‌ای جایگزین روستاهای پراکنده‌ی قبلی شده بودند و مرکز مقابله با دست‌یازی‌های دولت‌های آشور^۳ و اورارتو^۴ در اوایل هزاره‌ی اول ق.م. به شمار می‌رفتند (Dyson, 1960). در مجموع، ده دوره‌ی فرهنگی - از جدید به قدیم تحت عنوان دوره‌های I تا X حسنلو - در توالی حسنلو تعریف شده است (Danti & Cifarelli, 2013).

در منطقه‌ی شمال غرب ایران، بسترهای زیست‌محیطی به‌صورت دره‌های کوهستانی نسبتاً تک افتاده با شرایط و منابع زیست‌محیطی متفاوت هستند. از همین رو، از دیرباز این منطقه از تنوع فرهنگی چشمگیری برخوردار بوده است (Danti & Cifarelli, 2013).

باتوجه به کمبود منابع و گزارش‌های ناقص و متنوع از گروه باستان‌شناسی^۵ و عدم پرداخت به معماری تپه حسنلو و اهمیت بازشناسی الگوهای شکلی به‌جامانده در تپه حسنلو و نیاز پژوهشی در زمینه شناخت مبانی نظری معماری و بررسی تأثیرات الگوهای تأثیرگذار در کیفیت معماری و دارابودن اطلاعات باستان‌شناسانه شناخت رابطه مفاهیم پایه معماری با مبانی نظری معماری ضروری می‌نماید.

این پژوهش باهدف بازشناسی الگوهای شکلی معماری به‌جامانده در تپه حسنلو در پی پاسخ به این سؤال است که الگوهای فرهنگی چه تأثیراتی بر کیفیت معماری تپه حسنلو گذاشته است؟

در این راستا، سعی شده باتوجه به شناخت موضع مطالعاتی، مبانی نظری در زمینه معماری، باستان‌شناسی، فرهنگی و استفاده از مستندات مکتوب و تصویری به بررسی کیفیت معماری و عوامل تأثیرگذار مورد بررسی قرار گیرد.

۲. پیشینه‌ی پژوهش

مطالب گوناگونی در باب زیست‌الگوها و نهادهای به‌جامانده در تپه حسنلو نوشته شده که بیشتر شبیه به هم بوده و به منابع قدیمی ارجاع داده‌اند و تاکنون به بازشناسی الگوهای شکلی معماری به‌صورت مستند پرداخته نشده است. از این رو پژوهش حاضر به بررسی مبانی نظری از منظر معماری، باستان‌شناسی، فرهنگی به همراه مستندات تصویری و نقشه‌ها و اسناد مکتوب پرداخته و سیر تحول تاریخی معماری آن را به شکل تحلیلی با تصاویر نشان داده و همچنین به نقد مدارک پرداخته خواهد شد (جدول ۱).

این پژوهش با بازشناسی الگوهای شکلی معماری تپه حسنلو به سؤالاتی در زمینه مفاهیم پایه معماری و هنر و ابهاماتی درباره شکل‌گیری و سیر تحول آن پاسخ می‌دهد. نوشتار حاضر مشتمل بر سه بخش عمده که در نمودار ۱ آورده شده است.

۳. روش تحقیق

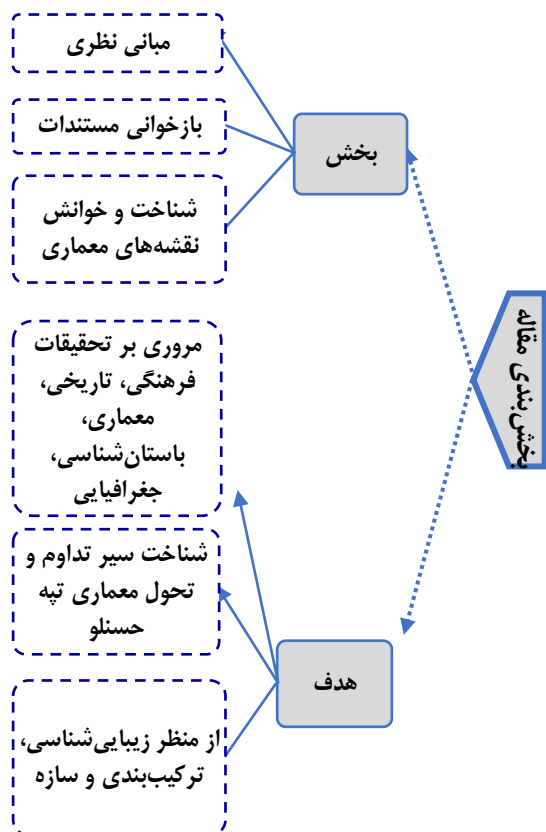
این پژوهش باتکیه بر اسناد کتابخانه‌ای شامل بررسی کتب و مستندات تصویری و نقشه‌ها درباره موضوع پژوهش، ابتدا در بخش مبانی نظری به شناخت موضع مطالعاتی شامل باستان‌شناسی، معماری، فرهنگی و اقلیم پرداخته سپس تمام ویژگی‌های موردبحث استخراج شده را مورد بررسی قرار داده و انواع مفاهیم پایه در معماری توضیح داده شده است.

در نهایت با بررسی کمی تحلیلی به ویژگی هر یک از الگوهای شکلی می‌پردازد و در نهایت از طریق مقایسه تطبیقی به بررسی الگوهای تأثیرگذار در کیفیت معماری رهنمون می‌شود.

۴. مبانی نظری

ایران جغرافیای پیچیده‌ای دارد، این تنوع زیست‌محیطی انطباق‌های فرهنگی متعددی را در دوران پیش از تاریخ سبب شده است، امری که تعمیم مسائل فرهنگی را دشوار می‌سازد. از همین رو، باستان‌شناسانی که در این منطقه کار کرده‌اند، پیش از مطالعه دوره‌های زمانی عمده به معنای دقیق کلمه، بر

کوهستان‌های مرتفع پیرامونی از این دره‌ها عبور می‌کنند. در نتیجه حوضه‌ی دریاچه‌ی ارومیه محل تلاقی چندین راه زمینی است. تعدادی رودخانه که به دریاچه‌ی ارومیه می‌ریزند، این دره‌ها را آبیاری می‌کنند؛ و این دره‌ها از هزاره‌ی ششم ق.م. تقریباً به طور مستمر مسکونی بوده‌اند (Voigt, 1983).

نمودار ۱. بخش عمده نوشتار مقاله (نگارندگان)

سیر تکامل توالی‌های مطبق ناحیه‌ای متمرکز شده‌اند (Voigt & Dyson, 1992: 122).

در منطقه‌ی شمال غرب ایران، بسترهای زیست‌محیطی به‌صورت دره‌های کوهستانی نسبتاً تک افتاده با شرایط و منابع زیست‌محیطی متفاوت هستند. از همین رو، از دیرباز این منطقه از تنوع فرهنگی چشمگیری برخوردار بوده است (Danti & Cifarelli, 2013).

برخی مناطق - نظیر ارومیه و منطقه‌ی اشنویه - سولدوز - از زمین‌های قابل کشت و منابع آب بسیار غنی برخوردارند. این وضعیت سبب شکل‌گیری سکونت‌های تقریباً مستمر در این مناطق و به‌وجود آمدن محوطه‌های تپه‌ای عظیم با توالی‌های باستان‌شناختی بلند شده است که یکی از دلایل آن بهره‌گیری از مصالح خشت خام و چینه در معماری و دلیل دیگر شرایط طبیعی است که به پایداری این نوع مصالح کمک می‌کند. برعکس، در نواحی پیرامونی به دلیل شوری آب، ارتفاع زیاد از سطح دریا، شیب تند دامنه‌ها و نایابی زمین‌های قابل کشت شاهد حجم بیشتری از دامداری مبتنی بر رمه‌گردانی، تراکم پایین استقرارگاه‌ها و سبک معماری مبتنی بر تراس‌بندی و بناهای ساخته شده از سنگ و تیرهای چوبی هستیم که به آثار باستانی نسبتاً زودگذر و غیرمطبق منجر شده است (Voigt & Dyson, 1992).

حوضه‌ی دریاچه‌ی ارومیه امروزه یکی از پرجمعیت‌ترین و حاصلخیزترین مناطق ایران است. دریاچه‌ی ارومیه و دره‌های اطراف آن در بیشتر نقاط با کوهستان‌های بلند احاطه شده‌اند. محورهای مواصلاتی مهمی از طریق گذرگاه‌های واقع در

جدول ۱. اسناد مکتوب (نگارندگان)

ردیف	عنوان منبع	نوع منبع	نویسنده	مترجم	سال نشر	محل نشر	محتوی	واژگان کلیدی
۱	حسنلو و اورارتو	کتاب	علی صدرائی، صمد علیون	-	۱۴۰۰	تبریز	نگاهی بر حضور اورارتوها و یادگارهای آنها در منطقه آذربایجان	اورارتو، شهرهای اورارتویی در ایران
۲	مشخصه‌های فیزیکی ساکنان باستانی حسنلو	کتاب	تد. ا. راتبون	علی صدرائی، صمد علیون	۱۳۹۳	تبریز	تپه حسنلو	انسان، ایران، حسنلو، اندازه‌گیری بدن
۳	مجموعه‌ی مقالات اشیا تاریخی - فرهنگی حسنلو	کتاب	اسکاروایت، ماسکارالا	علی صدرائی، صمد علیون	۱۳۹۱	تبریز	حفاری‌ها (باستان‌شناسی) اشیا پیدا شده در تپه	کاسه شیردیس، سنجاق قفلی، اشیای شیشه‌ای، پلاک عاج

۴	مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو جلد ۲	کتاب	اسکاروایت ماسکارالا	علی صدرائی ، صمد علیون	۱۳۹۰	تهران	ارزیابی باستان‌شناختی کاوش‌های حسنلو	دوره‌های حسنلو، کاوش‌های حسنلو، دوره چهارم حسنلو
۵	مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه حسنلو جلد ۱	کتاب	اسکاروایت ماسکارالا	علی صدرائی ، صمد علیون	۱۳۹۰	تهران	بررسی حفاری‌های این منطقه از سال ۱۹۵۶ تا ۱۹۷۴ میلادی	کاوش در ایران، حفاری، دین‌خواه تپه، کشفیات حسنلو، ایران باستان
۶	برنز و آهن‌های حسنلو	کتاب	اسکاروایت ماسکارالا	علی صدرائی ، صمد علیون	۱۳۸۸	تهران	اشیای برنزی و آهنی از سه محوطه‌ی حسنلو، دین‌خواه و سه‌گردان معرفی شده است	حسنلو، دین‌خواه تپه، سه گردان
۷	کاوش در حسنلو	کتاب	رابرت هنری دایسون	علی صدرائی ، صمد علیون	۱۳۸۸	تهران	کتاب حاضر، ترجمه ویژه‌نامه‌ی مجله‌ی (Dig 2004) سال ۶ شماره ۵ در آمریکا، درباره‌ی تپه‌ی حسنلو است و مقالات مختصری در این باره را شامل می‌شود	اسرار تپه‌ی مرکزی، جام زرین، رابرت هنری دایسون
۸	مجموعه‌ی مقالات جام زرین حسنلو جلد ۱	کتاب	علی صدرائی، صمد علیون	-	۱۳۸۸	تهران	مجموعه‌ی حاضر حاوی هفت مقاله درباره‌ی جام زرین حسنلو است که در سال‌های مختلف و از نظرگاه‌های متفاوت در نشریات معتبر جهانی به چاپ رسیده است	جام زرین، شمایل‌نگاری، اسامی خدایان، زبان‌ها، مردمان هوری
۹	جستاری در نقوش جام طلایی حسنلو	کتاب	محمدرضا نجفی قره‌اغاچی	-	۱۳۹۲	تهران	کتاب حاضر پژوهشی درباره‌ی نمادهای نقوش «جام حسنلو» و پیشینه‌ی آنها در تمدن‌های باستانی و تفسیر نقوش با بهره‌گیری از پیشینه‌ی مذکور است	معرفی تپه حسنلو، آثار مکشوفه، جستاری در نقوش جام زرین، بررسی نمادهای نقوش جام، حماسه هوری، تطبیق نقوش جام
۱۰	مجموعه مقالات معماری حسنلو	کتاب	علی صدرائی، صمد علیون	-	۱۳۹۱	تهران	اثر حاضر، دربردارنده‌ی ترجمه‌ی مقالات و منتشراتی است که تاکنون درباره‌ی آثار معماری محوطه‌ی باستانی حسنلو در کتب و مجلات خارجی منتشر شده است	معماری دوره چهارم، ساختمان‌های دوره چهارم، معماری عصر آهن، معماری دوره‌های اول تا چهارم، تحولات معماری غرب ایران در عصر آهن، رواق‌ها، پیش‌اتاق‌ها، هشتی، مقصوره، نقشه بنا، یافته‌ها
۱۱	جام زرین حسنلو	کتاب	رضا بایرام‌زاده	-	۱۳۹۷	تهران	در مورد قلمرو اقوام باستانی و اقوام قدیمی مانند هوریان و فرهنگ و هنر هوریان و بعد در نقوش، مقایسه نقش‌های	هوریان، تمدن هیتی، اورارتوها، ظروف فلزی، حماسه هوری، ویژگی نقوش انسانی، بررسی نقوش، مقایسه نقش‌های

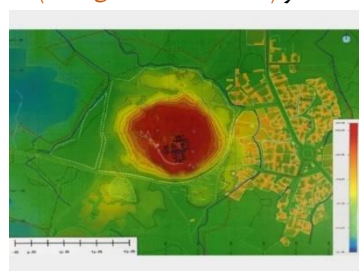
ردیف	عنوان منبع	نوع منبع	نویسنده	مترجم	سال نشر	محل نشر	محتوی	جام با برخی از جام‌های هم دوره آن
۱۲	اشیای شهر تاریخی حسنلو آثار موجود در موزه متروپولین	کتاب	علی صدرائی، صمد علیون	-	۱۴۰۱	تبریز	دوره‌های مختلف شناسایی شده در حسنلو و پیشینه ساکنان امروزی حسنلو و پیشینه کاوش‌های حسنلو و تمام اشیای تاریخی فرهنگی حسنلو و دیگر تپه‌ها و آثار تاریخی	دوره‌های مختلف، پیشینه ساکنان، حسنلو، دالما، دین‌خواه، تپه اشنویه، سه گردان، قره‌تپه آذربایجان
۱۳	تپه باستانی حسنلو	کتاب	مریم رفیعی، امیرصادق نقشینه	-	۱۴۰۰	تهران	در مورد مطالعات باستان‌شناسی در تپه حسنلو و موقعیت تپه و کاوش‌های انجام شده و اهمیت و نتایج آن	موقعیت تپه، کاوش‌های تپه، دوره‌های استقراری، معماری تپه، مهرهای حسنلو، فلزکاری
۱۴	سه دریاچه، یک گهواره تاریخ تمدن در آذربایجان از ابتدا تا پایان عصر آهن	کتاب	سیدمرتضی حسینی	-	۱۴۰۰	تبریز	تاریخ تمدن در آذربایجان از ابتدا تا پایان عصر آهن	جغرافیای شرق نزدیک، عصر مفرغ، فرهنگ قورقان، عصر آهن، فرهنگ تدفین، اهمیت دشت سولدوز، تاریخچه حفاری‌ها در حسنلو، مشابهت‌ها، اشیا و مردمان قلعه حسنلو، هویت ساکنان قلعه
۱۵	آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن	کتاب	مایکل دانتی	صمد علیون	۱۳۹۶	تبریز	گزارش نهایی دوره V حسنلو به انضمام گزارش نهایی دوره‌های VIa و IVC/ مایکل دانتی؛ (با همکاری مگان سیفاری)	دوره‌های اشنویه و سولدوز، دوره پنجم، بازنگری در دوره پنجم، سفال‌های دوره ششم تا چهارم، مقابر مفرغ میانی، مفرغ جدید، زیورآلات
۱۶	اشیای شهر تاریخی حسنلو	کتاب	مود د شائسی	علی صدرائی، صمد علیون	۱۳۹۹	تبریز	ضمیمه کتاب «حرف و مردمان حسنلو در دوره چهارم ب»	دوره‌های مختلف شناسایی شده، کاوش‌ها، بقایای اثاثیه، شیشه، باستان متالورژی، سلاح‌های تیغه دار
۱۷	آشنایی با معماری مسکونی ایرانی (گونه‌شناسی درون‌گرا)	کتاب	غلامحسین معماریان	-	۱۳۸۷	تهران	آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی درون‌گرا	گونه‌شناسی، حیاط، درون‌گرایی، خانه‌های چهار صغه
۱۸	اقلیم و معماری	کتاب	مرتضی کسمایی	-	۱۳۹۲	اصفهان	اطلاعات جداگانه اقلیم‌های ایران به همراه اسکیس‌های اقلیمی	اقلیم‌شناسی، اسکیس

۱۹	پیدایش و سیر تحول معماری نیایشگاه‌ها در ایران پیش از اسلام	مقاله کاوه منصوری، آيسان چاوش نژاد	-	۱۳۹۸	تهران	شناخت ریشه‌های پیدایش معماری نیایشگاهی	نیایشگاه، معبد، تالار ستون‌دار، معماری
۲۰	مطالعه سیر تحول نقوش چلیپایی در تزیینات معماری دوره اسلامی ایران و زیبایی‌شناسی و نمادشناسی آن	مقاله رضا رضالو، یحیی آیرملو، اسدالله میرزا آقاجانی	-	۱۳۹۱	تهران	نشریه هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی	چلیپا، تزیینات، سیر تحول نقوش

از دانشگاه پنسیلوانیا^۷ انجام شده است. طی کاوش‌های تپه حسنلو، ۱۰ دوره استقرار شناسایی شده است. تقسیم‌بندی مراحل استقرار حسنلو هم در کتاب گاه‌نگاری این (ویت و دایسون، ۱۳۸۲) و هم در نوشته‌های دایسون (Dyson, 1965, 1968, 1989) بیان شده است. گاه‌نگاری و دوره‌بندی تپه حسنلو، اخیراً توسط مایکل دانتی بازنگری شده است (Danti, 2013a, 2013b)، (جدول ۲).

تصویر ۱. تصویر هوایی روستاهای حسنلو و امینلو و محوطه تاریخی حسنلو (Google earth, 2023)

تصویر ۳. نقشه ناهمواری‌های محوطه حسنلو (صدرائی، ۱۳۹۷، تنظیم از محمدرضا رکنی در سال ۱۳۹۷)

محوطه تاریخی حسنلو (تصویر ۱) واقع در دشت سرسبز سولدوز (تصویر ۲)، یکی از مهم‌ترین محوطه‌های تاریخی کشور به ویژه در عصر آهن^۶ است که با کشف اشیای نفیس تاریخی فرهنگی از قبیل جام زرین، شهرت جهانی پیدا کرده و با هزاران سال قدمت، از ویژگی‌های منحصر به فرد معماری و نیز باستان‌شناختی برخوردار است (صدرائی و شیری، ۱۴۰۱).

محوطه باستانی حسنلو شامل یک برجستگی مرکزی با ارتفاع ۲۵ متر از زمین‌های اطراف و محدوده‌ای به عرض حدود ۲۰۰ متر است که دور تا دور این محدوده را نیز تپه‌ای با گستردگی حداقل ۶۰۰ متر در بر گرفته است (تصویر ۳).

قدمت محوطه تاریخی حسنلو به بیش از شش هزار سال قبل از میلاد می‌رسد. معروف‌ترین اثر باستانی یافت شده از این محل جام زرین حسنلو است که حدود ۳۰۰۰ سال قدمت دارد (تصویر ۴).

این کشف در تاریخ باستان‌شناسی ایران و جهان یکی از مهم‌ترین اکتشافات علمی به شمار می‌رود و این جام از نادرترین آثار تاریخی و هنری دنیای باستان است. این جام در حفاری‌های انجام گرفته توسط رابرت هنری دایسون در تابستان سال ۱۹۵۸ میلادی (۱۳۳۷ خورشیدی) یافت شد. جام مذکور در حدود ۹۴۱/۳۱ گرم وزن دارد و از طلا ساخته شده و به شکل ساغری با دیواره‌های نسبتاً زاویه‌دار است. این ظرف حدود ۲۲/۴ سانتی‌متر ارتفاع و قطر دهانه آن ۱۲/۷ سانتی‌متر، قطر کف آن ۱۰/۲ سانتی‌متر، ضخامت بدنه آن ۰/۰۴ میلی‌متر و پهنای لبه آن ۱/۳ سانتی‌متر است (صدرائی و علیون، ۱۳۹۶). اصلی‌ترین حفاری‌های علمی و دامنه‌دار تپه حسنلو بین سال‌های ۱۳۳۴ تا ۱۳۵۵ خورشیدی از سوی هیئت مشترک ایرانی و آمریکایی به سرپرستی پرفسور رابرت هنری دایسون

I	قرن هفتم دهش	ایلخانی
II	قرن سوم	سلوکی - پارتی
IIIa	۳۳۰ تا ۴۰۰	اواخر هخامنشی
IVa/IIIc/IIIb	۶۰۰ تا ۸۰۰	آهن ۳ / اورارتو
IVb	۸۰۰ تا ۱۰۵۰	آهن ۲ / مانا
IVc	۱۰۵۰ تا ۱۲۵۰	آهن ۱
V	۱۲۵۰ تا ۱۴۵۰	مفرغ جدید / آغاز آهن
VIa	۱۴۵۰ تا ۱۶۰۰	مفرغ میانه ۳
VIb	۱۶۰۰ تا ۱۹۰۰	مفرغ میانه ۲
VIc	۱۹۰۰ تا ۲۱۰۰	مفرغ میانه ۱
VIIa	۲۱۰۰ تا ۲۲۰۰	مفرغ قدیم ۳
VIIb	۲۲۰۰ تا ۲۷۰۰	مفرغ قدیم ۲
VIIc	۲۸۰۰ تا ۳۰۰۰	مفرغ قدیم ۱ / کورا-ارس ۲

تصویر ۲. تصویر هوایی دشت سولدوز، بخشی از دریاچه ارومیه و سد شورگل (Google earth, 2023)

تصویر ۴. جام زرین حسنلو (www.ribnews.ir)

جدول ۲. بازنگری دوره‌بندی و گاه‌نگاری عصر مفرغ، عصر آهن و دوران تاریخی در تپه‌ی حسنلو (Danti et al., 2004: Tab.1; Danti, 2013a: Tab. 17.1; Danti, 2013b: 30, Fig. 2.2; Kroll, 2013: 184, 190)

دوره‌های
استقراری
تاریخ (ق.م.)
دوره‌های فرهنگی

۵. بحث

یکی از یافته‌های قابل توجه کاوش‌های حسنلو نمایان شدن وجود تداوم فرهنگی روشن در قالب سبک‌های معماری و سفالگری از اواسط هزاره دوم تا اوایل هزاره‌ی اول ق.م که در هیچ یک از محوطه‌های باستانی کاوش شده در ایران چنین توالی مفصل و پیچیده‌ای ثبت نشده چرا که در مناطق دیگر ایران میان هزاره‌های دوم و اول ق.م. گسست فرهنگی شکل گرفته و این وضعیت در سایر مناطق خاور نزدیک نیز دیده می‌شود به طوری که باستان‌شناسان و مورخان اغلب دامنه‌ی زمانی قرون دوازدهم تا دهم ق.م. را در آن مناطق (دوران تاریک)^۹ لقب داده، اما در حسنلو نه تنها توسعه و پیشرفت ملموس و عاری از هر نوع شکاف و گسست مشخصی در توالی لایه‌های فرهنگی مشاهده می‌شود؛ بلکه در بناهایی که در فاز IVC احداث شده و در فاز IVB بازسازی شده‌اند شواهد و قراین روشنی از تکامل و پیشرفت را می‌توان در حدود سال ۱۰۰۰ ق.م. مشاهده کرد که مشابه آن در هیچ یک از مناطق هم جوار دیده نشده است (Roaf, 1998, 57-80).

قدمت‌های ارائه شده برای دوره‌های V، فاز IVC و فازهای IIIc و IIIb از درجه‌ی اعتبار کمتری برخوردار بوده و طبق برآوردهای جدید، دوره V حسنلو از ۱۴۵۰ تا ۱۲۵۰ ق.م و فاز

IVC از ۱۲۵۰ تا ۱۰۵۰ ق.م. به طول انجامیده است (Roaf, 1998: 57-80).

سبک معماری دوره‌ی IVB > حسنلو بی‌نظیر و درخور ملاحظه بوده و هنگامی که اولین آثار آن در سال ۱۹۵۸ میلادی کشف شد موارد مشابهی برای آنها وجود نداشته و اکنون نیز که بیش از پنجاه سال از کشف این آثار می‌گذرد و به‌رغم آنکه معماری عصر آهن در محوطه‌های متعددی در غرب ایران از قبیل عقرب تپه، باباجان، بسطام^{۱۰}، سرخ دم لری، گودین تپه، گونسپان تپه (پا تپه)، کردلر تپه، نوشیجان، تپه ازبکی، قلاچی، تپه ربط، زندان سلیمان و زبویه کشف و مطالعه شده، ساختمان‌های سوخته‌ی حسنلو با تالارهای ستون‌دار، سکوها و ورودی‌های ستون‌دار عریض خود همچنان بی‌همتا بوده و سبک معماری آنها هنوز غیر از حسنلو در هیچ جای دیگری ثبت نشده است (Roaf, 1998).

مقالات مربوط به معماری عصر آهن حسنلو که تا به الان ارائه شده‌اند، تفسیرهای متنوع و گاه متناقضی از شواهد موجود را در خود دارند و بدیعی است دیدگاه‌های مطرح در این مقالات قطعی و مسلم نیستند و بازنگری در آنها در سایه‌ی اطلاعات جدیدی که پس از نگارش آنها حاصل و منتشر شده است ضرورت داشته و همچنین دکتر ماسکارلا که سال‌ها از اعضای تیم کاوش حسنلو بود، در مقاله‌ای در سال ۲۰۰۶ میلادی با

ساختمان سوخته‌ی III از هیچ نظر با عظمت و مهم به نظر نمی‌رسد (Young, 1966). از دیگر فضاهای معماری ساختمان IV از بناهای جدیدی است که در دوره‌ی IVB احداث شده و این بنا روی بخشی از جبهه‌ی غربی ساختمان IV-E بنا شده و در نتیجه، محل درگاه بنای اخیر در زاویه‌ی راست چرخیده و بر ساختمان II مشرف شده و اتاق بزرگی به همراه یک اتاق کوچک‌تر به ضلع غربی آن الحاق شده است (Dyson, 1977). در احداث ساختمان سوخته‌ی IV-E از برخی از تیرهای چوبی بناهای قدیمی‌تر استفاده شده زیرا بخشی از بنای قدیمی‌تر در ساخت بنای جدیدتر استفاده شده است (Young, 1966). بنای اولیه ساختمان IV-E دوره‌ی IVB در دوره‌ی IVC احداث شده است (Dyson, 1977). در وسط این تالار اجاق برآمده‌ای با یک بخش سنگفرش وجود داشت که نمونه‌ی مشابه آن در ساختمان V نیز ثبت شده است (Dyson, 1977). بنای اولیه‌ی ساختمان V در دوره‌ی IVC احداث شده و در دوره‌ی IVB تغییراتی در ساختار آن داده شده است (Dyson, 1977). جهت ساختمان V که در اصل مشرف به سمت شمال بود، با اتصال این ساختمان به ساختمان IV-E از طریق احداث راهرویی بین آنها، به سمت جنوب غرب تغییر یافته است (Dyson, 1977). ساختمان V به دلیل برخورداری از دو محور متقاطع از سایر بناهای محوطه متمایز است (Dyson, 1977). ابعاد این بنا $۱۷/۷۵ \times ۱۰/۳۵$ متر بوده و در این بنا در قسمت گوشه‌ی شمال شرقی از راه پله استاندارد با ستون مرکزی با پله‌های خشتی استفاده شده است (Dyson, pigott, 1975: 85-182). در جدول ۳ آثار محوطه مرکزی حسنلو از لحاظ معماری و نظرات کاوش گران و پلان‌های مربوطه گردآوری شده است.

۶. یافته‌ها

- **بررسی الگوهای شکلی چلیپا^{۱۰} در تپه حسنلو**
 صلیب یا چلیپا واژه‌ای است به شکل دو خط متقاطع و عمود برهم است (یاحقی، ۱۳۷۵: ۲۷۸). این نقش باتوجه‌به دوره‌های مختلف و همچنین معانی متنوع در میان اقوام، مفاهیم گوناگونی را سپری کرده است. همان طور که نحوه بکارگیری این نماد در دوره‌های مختلف، گوناگون بوده، مفاهیم و محل بکارگیری آن نیز در میان اقوام مختلف، باتوجه به بحث

موضوع مروری انتقادی بر تاریخچه منتشرات حسنلو با عنوان «ارزیابی باستان‌شناختی کاوش‌های حسنلو» که ترجمه‌ی فارسی آن در کتاب شهر تاریخی حسنلو از منتشرات پروژه‌ی ترجمه‌ی حسنلو چاپ شده است از بابت این که کشفیات چشمگیری را که در حسنلو صورت‌گرفته است هنوز نمی‌توان به‌درستی بررسی و ارزیابی کرد؛ زیرا گزارش کامل آنها هنوز منتشر نشده و اظهار تأسف داشته و تا زمان انتشار گزارش‌های نهایی حسنلو که وعده انتشار آنها نیز داده شده است، در آشنایی با غنای بی‌نظیر و خیره‌کننده‌ی معماری عصر آهن حسنلو به مقالات موجود بسنده شده است (Roaf, 1998: 57-80). در جدول ۳ آثار محوطه مرکزی حسنلو از لحاظ معماری و نظرات کاوش گران و پلان‌های مربوطه گردآوری شده است.

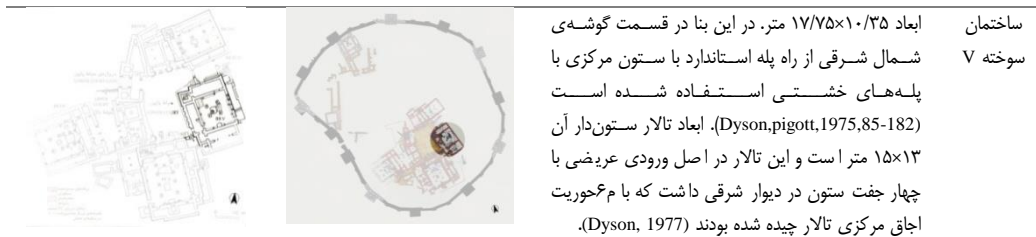
• بررسی فضاهای به‌جامانده و کاوش شده در تپه مرکزی حسنلو

از نظر دید معماری اولین عنصر فضای معماری در تپه مرکزی حسنلو حصار سنگی است که دایسون این حصار سنگی کشف شده در سال ۱۹۵۸ میلادی را به فاز IIIB انتساب داده و خاطرنشان شده است این حصار شباهت بسیار زیادی به سازه‌های اورارتویی نیمه اول قرن هفتم ق.م. دارد و از دوره IIIB نمونه‌هایی از سفال‌های اورارتویی نیز کشف شده است (Roaf, 1998: 57-80). در بررسی فضای بعدی ساختمان سوخته I است که تمامی شواهد و قراین نشان می‌دهد که کل بنا (تالار، پیش‌اتاق، رواق و اتاق‌های پیرامونی) به‌صورت یکجا و در یک مرحله طراحی و اجرا شده است (Young, 1966: 48-71). در کنار ساختمان سوخته I ساختمانی دیگری با عنوان ساختمان سوخته II وجود دارد که بر اساس نوشته‌های دایسون و ویت احتمال استفاده از ساختمان سوخته II در نقش معبد را نمی‌توان رد کرد و تاکنون دلیل قطعی در تأیید صحت این ادعا به دست نیامده و احتمال اینکه تمامی ساختمان‌های دارای تالار ستون‌دار در دوره‌های V، IVC و IVB حسنلو شاید معبد بوده است (Roaf, 1998: 57-80). مورد بعدی ساختمان سوخته III است، ساختمان سوخته‌ی III به طور قطع اهمیت کمتری نسبت به ساختمان‌های سوخته‌ی II و I داشت و طبق قراین و شواهد،

اعتقادات، زیبایی‌شناسی، متفاوت بوده است. ولی باتوجه به مطالعات علمی این نقش در تمامی دوره‌ها نماد خوش شانسی، برکت، و حتی طول عمر شناخته شده است (یا حقی، ۱۳۷).

جدول ۳. بررسی فضاهای به‌جامانده و کاوش شده در تپه مرکزی حسنلو (نگارندگان)

فضای معماری	خصوصیات فضای معماری	تصویر پلان کلی	پلان یا پرسپکتیو
حصار سنگی	حصار مستحکم از خشت خام با شالوده‌های سنگی از ارگ حسنلو محافظت کرده و جزوهای سنگی در فواصل معین در حداقل برجهای جهت تقویت حصار تعبیه شده و ارتفاع بخش‌های به‌جامانده از شالوده‌ی سنگی حصار ۲/۵ متر و پهنای آن بالغ بر ۳ متر بوده و ارتفاع کلی این حصار حدود ۴ متر بوده است (Dyson, 1960).		
ساختمان سوخته I	ساختمان سوخته‌ی I در جهت شرق به غرب احداث شده و از نظر ابعاد و عظمت به ساختمان سوخته‌ی II شباهت دارد و در همان نگاه اول می‌توان دریافت که نقشه کلی این بنا بسیار منظم‌تر از دو بنای دیگر (III, II) است. (Young, 1966)		
ساختمان سوخته II	ساختمان سوخته II بنایی بزرگ در جهت شمال به جنوب با حدود ۴۳/۷۵ متر طول و ۳۸/۷۵ متر عرض و در کنار ساختمان سوخته‌ی I در گوشه‌ی جنوب غربی ارگ جای گرفته است (Young, 1966).		
ساختمان سوخته III	این ساختمان در گوشه‌ی شمال غربی ارگ و روبه‌روی ساختمان سوخته II قرار گرفته و این ساختمان نیز مشرف بر حیاط روباز بزرگی است که هر چهار طرف آن را بناهای معماری فراگرفته‌اند. ورود و خروج به این حیاط از طریق یک دروازه اصلی صورت می‌گرفته است (Young, 1966).		
ساختمان سوخته IV	ساختمان IV از نمای یادمان برخوردار بود و در این بنا ستون‌هایی که در ساختمان‌های IV-E و V در داخل تعبیه شده بودند به بیرون انتقال یافته‌اند و حفران محوطه دیوارهای بیرونی را جهت حفظ استل‌های پیش‌گفته در جای اصلی خود بازسازی کرده و کارکرد این استل‌ها نامعلوم و استفاده از آنها شاید متأثر از سنت برپایی استل در حیاط بناها باشد که در میان اورارتوها رواج داشته (Dyson, 1977).		
ساختمان سوخته IV-E	این بنای قدیمی شالوده‌هایی از سنگ‌های تراش نخورده دارد که روی سطح تسطیح شده‌ی خاک و به‌موازات محورها بنای جدیدتر ایجاد شده و البته اندکی به سمت جنوب و غرب انحراف دارند و دیوار شمالی آن در وضعیت حاضر حداقل ۱۱ متر طول دارد و دیوار موجود در انتهای شرقی بیش از ۴/۲۵ متر به سمت جنوب کشیده شده است (Young, 1966).		

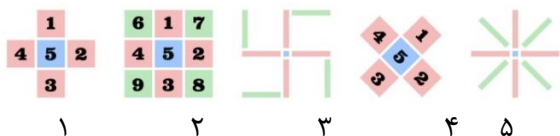

ساختمان سوخته ۷
ابعاد ۱۰/۳۵×۱۷/۷۵ متر. در این بنا در قسمت گوشه‌ی شمال شرقی از راه پله استاندارد با ستون مرکزی با پله‌های خشتی استفاده شده است (Dyson, pigott, 1975, 85-182). ابعاد تالار ستون‌دار آن ۱۳×۱۵ متر است و این تالار در اصل ورودی عریضی با چهار جفت ستون در دیوار شرقی داشت که با محوریت اجاق مرکزی تالار چیده شده بودند (Dyson, 1977).

علاوه مرکز چلیپا است. عدد ۹ نیز، نشان مرکز، چهار محور اصلی و چهار کنج است (شکل ۶(۲)). این حالت از چلیپا گویی نه بخشی نام دارد. در برخی موارد چلیپا، فرمی به اصطلاح شکسته و دوار به خود می‌گیرد (شکل ۶(۳)). در این حالت نیز، با اعداد ۴، ۵ و ۹ (به طور نهفته) مواجه‌ایم. این حالت از چلیپا، چلیپای شکسته، سواستیکا یا گردونه مهر یا خورشید نام دارد (شکل ۶(۳)).

در چلیپای شکسته‌گویی کنج‌های الگوی نه بخشی جمع شده‌اند و شکلی دوار ایجاد می‌شود. فرم ستاره‌ای یا خورشید گونه (شکل ۶(۵)) نیز گونه‌ای دیگر از چلیپاست (محسنی، باستان‌فرد، ۱۳۹۹، ۱۲۷).

در جدول ۴ چند نمونه از آثار معماری و تزیینات تپه حسنلو و کاخ آشور، دارای نقش چلیپا بررسی شده است.

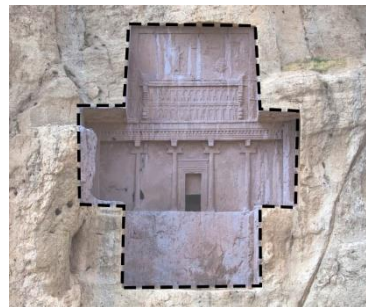
تصویر ۶. تحلیل فرمی چلیپا (گونه‌های چلیپا) (محسنی، باستان‌فرد، ۱۳۹۹)

• بررسی ویژگی تالارهای ستون‌دار اورارتویان و استفاده از الگوی شکلی مربع در معماری اورارتویان

استفاده از تالار ستون‌دار برای اولین در بناهای سوخته دوره پنجم حسنلو (۱۲۰۰-۱۵۰۰ ق.م.) که محوطه‌ای در جنوب دریاچه ارومیه و در دشت سولدوز قرار گرفته، ایجاد شده و بعدها زمانی که اورارتوها بر این محوطه غلبه کردند، در سبک معماری خود از این الگوهای تالار ستون‌دار و الگوهای شکلی مربع در پلان بناهای خود استفاده و ایجاد کردند. شناخت و معرفی تالارهای ستون‌دار اورارتویان، و همچنین نقش استفاده از این الگوها در گسترش این در سایر فرهنگ‌های همجوار از مهمترین اهداف این پژوهش است. سبک معماری هر ملتی بازتابی از تفکرات، رسوم، مذهب، اقتصاد، خصلت آن است.

با پرداخت به چند نمونه از آثار به‌جامانده از این نقش می‌توان به واقف بودن استفاده متواتر از این نماد پی برد که در اولین مورد باید خاطر نشان شد، صلیب یا چلیپا قدمتی نزدیک به هفت هزار سال دارد و برای اولین بار در خوزستان یافت و آشکار می‌سازد که ریشه‌ای کهن در ایران زمین دارد.

در شوش سفال پاره‌هایی کشف شده با قدمتی هفت هزار سال پیش از میلاد که بر روی آثار چلیپای شکسته دیده شده و حتی در استفاده‌های تزیینی نیز ما نقش چلیپا را مشاهده می‌کنیم که در تپه سیلک بر روی سفالینه‌هایی که مربوط به ۳۱۰۰ سال ق.م. است. در دوره هخامنشیان نقش چلیپا را می‌توان به‌صورت کاملاً محرز رؤیت کرد، که این نقش در آرامگاه شاهان هخامنشی در شکل‌گیری نما و به خصوص بکارگیری از محل تقاطع دو بازوی چلیپا به‌عنوان محل ورود به مقبره، به‌عنوان مرکز چلیپا نقطه‌ای بسیار مهم در شکل‌گیری فضای چلیپا گونه بوده است (تصویر ۵).

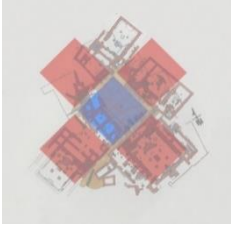

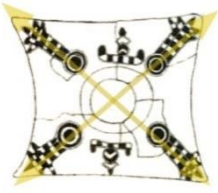
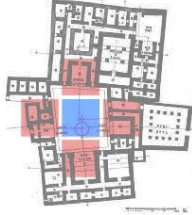

تصویر ۵. آرامگاه شاهان هخامنشی (www.virgool.io)

در واقع چلیپا دارای یک مرکز و چهار محور است (پنج بخش). (شکل ۶(۱)). چلیپای ساده، در بعضی اشکال، حالت مورب پیدا می‌کند (حالت علامت ضرب) (شکل ۶(۴)). همچنین ممکن است در تشکیل چلیپا فضاهای چهارگانه گوشه نیز دخیل باشند (شکل ۶(۲)).

چهار کنج چلیپا ممکن است تهی یا پر باشد؛ بنابراین چلیپا با اعداد ۴، ۵، و ۹ آمیخته است (شکل ۶(۲)). عدد ۴، چهار جهت و یا همان محورهای چلیپاست. عدد ۵، چهار محور چلیپا به

همچنین در شکل‌گیری سبک معماری هر ملتی شرایط اقلیمی و جغرافیایی نیز دخیل بوده و نقش تعیین‌کننده‌ای در پایه‌ریزی معماری دارد و دولت اورارتو نیز از این اساس جدا نبوده است. دولت اورارتو با اقتدار در برابر دولت آشور در قرم نهم ق.م. قد

جدول ۴. بررسی آثار الگوها به‌جامانده نقش چلیپا (نگارندگان)

ردیف	توضیح در مورد نگاره	دوره	نگاره	نوع گونه چلیپا	نام اثر تزئیناتی	اثر تزئیناتی
۱	پلان بقایای معماری تپه حسنلو (بانگ، ۱۳۹۱)	چهارم، عصر آهن ۲			کاشی دیواری از جنس گل پخته‌ی لعاب‌دار مکشوفه از ساختمان سوخته تپه حسنلو	
۲	پلان کاخ آشور اشکانی				کاشی از جنس گل پخته لعاب‌دار از محوطه‌های آشور که اواسط قرن نهم ق.م. تاریخ‌گذاری شده است.	

جدول ۵. بررسی تالارهای ستون‌دار در هزاره اول ق.م. (نگارندگان)

ردیف	نام تالار ستون‌دار	مکان و سبک ساخت	نقشه و الگوهای شکلی	مقیاس
۱	ساختمان سوخته II تپه حسنلو	ایران - اورارتویی		بزرگ شهری
۲	تالار ستون‌دار آلتین تپه	ترکیه - اورارتویی		متوسط محلی
۳	تالار ستون‌دار آربونی	ارمنستان - اورارتویی		کوچک محلی

مربع ■ مستطیل ■

پژوهش حاضر، با گردآوری اسناد و مدارک باستان‌شناسی، تاریخی و معماری، در جهت تبیین بازشناسی الگوهای شکلی مبتنی بر نمادشناسی و نشانه‌شناسی که پیوستگی تنگاتنگی با هم در حوزه معماری و حتی باستان‌شناسی دارند تعریف و توجه کردن و واکاوی این دو مفهوم نیز برای فهم هر چه بهتر رابطه الگوهای شکلی و نمادشناسی و سبک معماری هر دوره تاریخی لازم است.

در شروع کاوش، در زمینه معماری به کرات شاهد کاربرد فرم مربع در نقشه‌های موجود هستیم که از نظر نمادشناسی و معناشناسی، مربع نمادی از زمین در برابر آسمان که نماد آن دایره، و همچنین نمادی از کل دنیا، باتوجه به شکل مربع و مستطیل که تداعی عدد چهار بوده و با نگرش به این که در مقولات علمای علوم مختلف، عدد چهار را عدد مقدس و کامل می‌دانند از جمله اقلیدس، افلاطون، فیثاغورس عدد چهار را اساس دنیا می‌دانند و حتی بر اساس عقیده افلاطون، جهان شکل گرفته بر اساس دو خط متقاطع بوده و بر همین اساس، در پاسخ به پرسش اصلی این پژوهش «الگوهای فرهنگی چه تأثیراتی بر کیفیت معماری تپه حسنلو گذاشته است؟» باید چنین پاسخ داد، سبک معماری دوره IVB حسنلو عظیم‌النظیر بوده و باتوجه به این که بیش از پنجاه سال از کشف این آثار می‌گذرد و با وجود آن که آثار زیادی از دوران معماری عصر آهن در محوطه‌های متعددی در غرب ایران کشف و مورد مطالعه قرار داده شده، ساختمان‌های سوخته حسنلو با تالارهای ستون‌دار، سکوها، ورودی‌های ستون‌دار عریض خود همچنان بی‌همتا بوده و سبک معماری آنها هنوز غیر از حسنلو در هیچ جای دیگری ثبت نشده و باتوجه به اسناد و مدارک

آثار باستانی و پژوهش‌های تاریخی در این زمینه نشان می‌دهد که سرزمین اورارتو از نظر قومی و فرهنگی و باورهای دینی سرزمینی مرکب با روابط قومی و فرهنگی میان خود و سرزمین‌های مجاور و در ارتباط و تبادل متقابل با این سرزمین‌ها بوده است (پیوتروفسکی، ۱۳۴۸: ۳۶).

از لحاظ حیطه جغرافیایی سرزمین اورارتو همان ارمنستان امروزی و بخشی از ناحیه دریاچه وان در ترکیه امروزی شامل می‌شود و ایجاد تالارهای ستون‌دار در عصر آهن، باعث شد تا تمدن اورارتو نیز از این ابداع بی‌بهره نماند و تالارهای ستون‌دار با شکوهی ایجاد کنند (صفری، ۱۳۹۴).

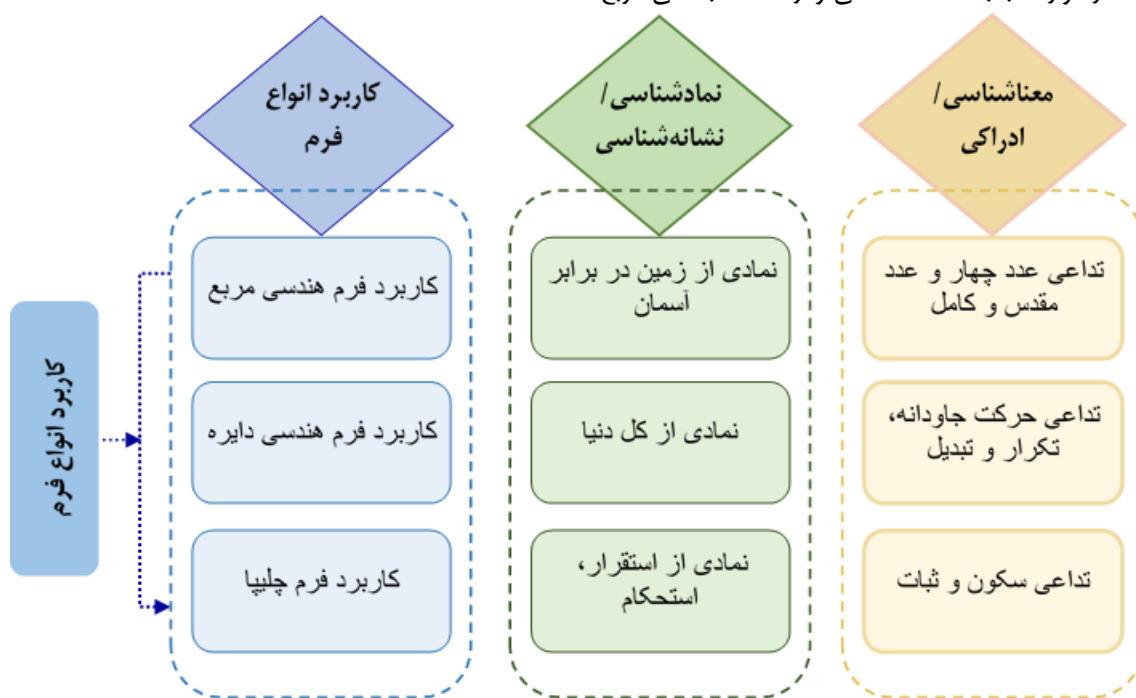
همچنین در این تالارهای ستون‌دار دوره اورارتو از الگوهای شکلی مربع به کرات در پلان معماری استفاده کرده‌اند که در توضیح مفهوم معماری این شکل باید نوشت، مربع معرف خلوص و منطق و شکلی ایستا و خنثی و دارای جهات غالبی نمی‌باشد و تمامی دیگر راست‌گوشه‌ها را می‌توان تغییر شکل‌هایی از مربع دانست، به عبارت دیگر آنها برگردانی از اصل مربع هستند که توسط افزودن به ارتفاع یا عرض آن حاصل می‌شوند و مربع نیز همانند مثلث، وقتی بر یکی از اضلاعش تکیه دارد متعادل و هنگامی که بر یکی از گوشه‌ها ایستاده، پویا است (Ching, 2015).

در جدول ۵ به معرفی چند نمونه از تالارهای ستون‌دار در هزاره اول ق.م. پرداخته شده و به سؤالاتی نظیر تکنیک ساخت و همچنین استفاده کرات از نقش مربع و مستطیل در پلان، بررسی شده است.

۷. نتیجه‌گیری

و چلیپا نشان‌دهنده استقرار، استحکام، سکون و ثبات بوده و باعث تداوم این الگوهای تکراری مبتنی بر بخش کاربردی، سازه‌ای بوده چرا که مربع یا مستطیل بهترین شکل هندسی از لحاظ ایستایی و حتی طریقه‌ای برای پوشش سقف در تمامی ادوار از دوره استقرار دژ حسنلو تا ادوار بعدی حتی در زمان حاضر را نیز شامل می‌شود و این تکنیک دوره به دوره به دولت‌های بعدی انتقال یافته است. نمودار جمع‌بندی این پژوهش به شرح زیر است.

باستان‌شناسی و نقشه‌های معماری ثبت شده و مطالعات صورت گرفته، شاهد وجود الگوهای شکلی همسان با دوره‌های قبل و بعد حسنلو هستیم. در دوره حکمرانی ماننا و اورارتو و آشور و حتی دولت‌های بعدی مانند هخامنشی و دیگر دولت‌ها شاهد وجود استفاده از تکنیک‌های ساخت در زمینه معماری و یا تزیینات، از الگوهای شاخص مانند استفاده از چلیپا، مربع و ترکیبات هندسی مربع، تالارهای ستون‌دار در بخش‌های مختلف هستیم، چرا که این تکنیک در موازات با بحث نمادشناسی و از لحاظ تجسمی مربع

نمودار ۲. کاربرد انواع فرم هندسی و چگونگی تأثیرات آن بر کیفیت معماری تپه حسنلو (نگارندگان)

۷. Pennsylvania

۸. Dark ages

۹. Bastam

۱۰. Cross

تعارض منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تعارض منافی برای اعلام ندارند.

پی‌نوشت

۱. Hasanlu

۲. Manna

۳. Assyria

۴. Urartu

۵. Archaeology

۶. Iron age

منابع

- آورزمانی، فریدون. (۱۳۷۶). نگرشی بر فرهنگ و تمدن اورارتو. پیمان، (۲)، ۸۶.
- پیوتروفسکی. (۱۳۴۸). اورارتو (ترجمه رضا عنایت‌الله). تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- چینگ. (۱۳۹۳). فرم، فضا و نظم (ترجمه زهره قراگزلو). تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

- دانتی، سیف‌آلی. (۱۳۹۶). آذربایجان در گذر از عصر مفرغ به عصر آهن (ترجمه صمد علیون). تبریز: پروژه ترجمه حسنلو.
- دایسون. (۱۳۸۷). کاوش در حسنلو (ترجمه صمد علیون، علی صدرائی). تهران: گنجینه هنر.
- دایسون. (۱۳۹۸). مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه حسنلو (ترجمه صمد علیون، علی صدرائی). تهران: گنجینه هنر.
- صدرائی، شیرین. (۱۴۰۱). حسنلو به روایت تصویر. چاپ اول. تبریز: پروژه ترجمه حسنلو.
- صدرائی، علیون. (۱۳۹۵). حسنلو و اورارتو. تبریز: پروژه ترجمه حسنلو.
- صفری، ساناز. (۱۳۹۴). تالارهای ستون‌دار اورارتویی. دومین همایش ملی باستان‌شناسی ایران.
- علیون، صدرائی. (۱۳۹۱). مجموعه مقالات معماری حسنلو. تبریز: پروژه ترجمه حسنلو.
- محسنی، منصوره و باستان‌فرد، متین. (۱۳۹۹). بررسی گونه‌های کهن‌الگوی چلیپا در معماری ایرانی. معماری و شهرسازی آرمان، ۱۳(۳۱)، ۱۲۷.
- هژبری نوبری، علیرضا و داودی، حسین و موسوی کوهپیر، سید مهدی و مشکور، مرجان. (۱۳۹۷). بررسی نظام معیشتی مردمان شمال غرب ایران در عصر آهن بر مبنای پژوهش‌های باستان‌شناسی زیستی در تپه حسنلو، ۱۶(۸)، ۱۷۰.
- یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۷۵). فرهنگ اساطیر و اشارات داستانی در ادبیات فارسی. چاپ دوم. تهران: سروش.
- Danti, M. & Cifarelli, M. (2013). Hasanlu V. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Danti, M. (2004). The Ilkhanid Heartland: Hasanlu Tepe (Iran) Period I. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum.
- Dyson, R. & Pigott, V. (1975). Hasanlu, Iran, (13), 85-182.
- Dyson, R.H. (1960). The death of a city. Philadelphia, (3), 2-11.
- Kroll, S. (2010). Urartu and Hasanlu. Armenian Journal of Near Eastern Studies, 5(2), 21-35.
- Roaf, M. (1998). Multiple Rabbits on Doors in Iran Age Assyria and Western Iran. Iranica Antiqua, (33), 57-80.
- Voigt, M. & Dyson, R. (1992). The Chronology of Iran, ca. 8000-2000 B.C. in Chronologies in Old World Archaeology, rd. Chicago: University of Chicago Press.
- Voigt, M. (1983). Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum.
- Young, T.C. (1966). Thoughts on the architecture of Hasanlu IV. Iranica Antiqua, (6), 48-71.

Recognizing the Remaining Shape Patterns in Hasanlu Hill

Hadi Mobahi¹, Sahar Toofan^{*2}

(Receive Date: 27 May 2023 Revise Date: 16 September 2023 Accept Date: 05 January 2024)

Redearch Article

Extended Abstract

Introduction: The ancient hill of Hasanlu is situated 12 km southwest of Urmia lake and 9 km northeast of Naqadeh city (Sulduz), between Amin Lu and Hasanlu villages. The hill is named Hasanlu after the nearby village. Excavations at the Hasanlu ancient hill took place in three significant decades of archaeological history (1950s, 1960s, and 1970s), characterized by methodological advancements and new hypotheses. Hasanlu Hill has a lot of layers of culture ranging from the Old Bronze Age to the Ilkhanid period. Alongside three or four forts in the region, it has been served as a defense for the western borders of Manaha, which is located in the southern part of Urmia lake. These fortress cities have been substituted to scattered villages and became the focal point of resistance against the invasions of the Assyrian and Urartu governments in the early first millennium BC. In Hasanlu's sequence, a total of ten cultural periods, labeled as periods I to X, have been identified. In the northwestern region of Iran, there are relatively isolated mountain valleys that serve as environmental beds, offering different environmental conditions and resources. This has resulted in a significant cultural diversity in the region for a long time. Numerous architectural documents and archaeological excavations point towards the presence of architectural patterns in the ancient hill sites of Hasanlu. Accordingly, the goal has been to investigate the theoretical principles in the areas of architecture, archaeology, culture, and the utilization of written and visual records to evaluate the standard of architecture and its influencing factors. The lack of resources, incomplete and varied reports from the archaeological team, and disregard for the architecture of Hasanlu Hill, along with the importance of recognizing the shape patterns left on the hill and the necessity of researching the theoretical foundations of architecture and investigating the impact of influential patterns on architectural quality, highlight the need to understand the connection between fundamental architectural concepts and theoretical foundations. Ultimately, this prompts the question: What role have cultural patterns played in shaping the architectural quality of Hasanlu Hill? The objective of the present study is to elucidate the theoretical principles in the domains of architecture, archaeology, and culture, with the purpose of examining the quality of architecture and the factors that impact it.

Methodology: This research was carried out using a qualitative analytical approach, and ultimately through comparative analysis supplemented by information gathered from historical documents, maps, visual materials, and archaeological records obtained from library and archival sources.

Results: The research findings indicate that there is a strong connection between the shape patterns influenced by symbolism and the architectural style found in the ancient sites of Hasanlu.

Conclusion: The article's most significant discovery is the utilization of square, rectangular, and cross shaped (chalipa) patterns to highlight the usage, symbolism, and meaning behind the structures. This design technique is closely associated with topics like symbolism, meaning derived from the structural and static application, as well as serving as a roof covering. These techniques have been consistently employed throughout the entire history of Hasanlu fortress, up until the present day.

Conflict of interest: None declared.

Keywords: Hasanlu, archeology, shape patterns, symbology, Chalipa

¹ Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

² Associate Professor, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran. (Corresponding author)
sahar.toofan@iaut.ac.ir